

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Jelenkortörténet

URALKODÓ MAGYAR ESZMÉK A VÁLTOZÁSBAN
Erdély 1910–1922

Falusi Norbert

Témavezető:

Dr. Bárdi Nándor

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Kisebbségkutató Intézet

Tudományos főmunkatárs

2018.

Szeged

Erdély 20. század elejének interetnikus társadalmi és politikai viszonyait egyszerre több, egymással összefonódó folyamat határozta meg. A korszak általános jellemzője, hogy a nemzetiségi mozgalmak látványosan megerősödnek, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet irányába történő átalakulás intenzív hatást gyakorol Erdélyben is. A *nemzetiség*, a *társadalom* és a *politikum* kategóriái sajátos fúzióra léptek, ami idegen korábbi koroktól.¹ Az erdélyi nemzetek (román, magyar, szász) egymáshoz való viszonyát történetileg két tényező is meghatározza. Egyrészt az egymás mellett párhuzamosan végbemenő nemzet, illetve államépítési folyamat. Másrészt a nemzetépítő elitek (az erdélyi magyar, román, német) a nemzetállami centrumaiktól részben eltérő, saját stratégiákkal bíró regionális csoportok. Az erdélyi-kérdés elemzésekor, figyelembe véve az előző tényezőket is, javasolt összességében a következő három, egymást is átfedő problémakörre koncentrálni. 1) Erdély állami hovatartozásának kérdése: Románia vagy Magyarország része, esetleg önálló. 2) Erdély, mint régió közigazgatási, gazdaságpolitikai helyzete egy-egy adott államalakulaton belül. 3) Az Erdélyben élő etnikai csoportok egymás közti viszonyai, a nemzetiségi problémák kezelése.

Ezen dolgozatban a téma megközelítésekor a hangsúly egyszerre a *nemzetépítésre* és a *nemzetépítőkre*, illetve a *regionális* nézőpontokra helyeződik. A nemzetépítés modellje felülről elemzi a kérdést, célja a nemzetállam kiépítése, megszilárdítása.² A regionalizmus egy szűkebb közösség tapasztalataira és törekvéseire (például nemzeti kultúra, gazdaság megerősítése) épülő, alulról kibontakozó politikai mozgalom az adott földrajzi térségen belül.³ Erdélyben a nemzetépítés és a regionalizmus nem csupán elválaszthatatlanok, hanem egybe is tartozók, ha módszereikben, problémalátásukban mutatkozik eltérés is. Felülről az egységesnek vélt és láttatott nemzeten belül ugyanis lehettek különböző, akár szembenálló identitásképzetek is.⁴

A magyar történetírásban a diszkrimináció- és hanyatlástörténeti megközelítést meghaladni szándékozó munkákban fokozatosan jelen van a helyi/regionális politikai- és társadalomtörténeti viszonyokra irányuló szemléletmód. A *közösségépítő történetíró szemléletmódban* a társadalomszervezés (közösségi intézmények, hálózatok építése, működtetése), illetve a különböző regionális és etnikai csoportok fejlődéstörténete (például az elitreprodukciója) áll a figyelem középpontjában.⁵

¹ GYÁNI Gábor: A nemzeti történetírás válaszüton. *Limes*, 2012. 25. évf. 4. szám, I. kötet. 5.

² KÁNTOR Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés. *REGIO*, 2000. 11. évf. 3. szám, 220-225.

³ ÉGER György-LANGER, Josef: *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2001, 19-23.

⁴ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918-1944*. 2015. Budapest, Napvilág Kiadó [Továbbiakban: EGRY, *Etnicitás*, 2015]

⁵ BÍRÓ Sándor: *Többségben és kisebbségben*. Az előszót írta Bárdi Nándor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002, 9.

A századfordulótól kezdve a nemzetről, az államról, az erdélyi régióról és a nemzetiségi kérdéstről szóló viták a leghangsúlyosabban a birtokviszonyok, a választójogi reform, illetve magában a nemzetiségi kérdés megoldatlanságában bontakozott ki. Az erdélyi nemzetépítő aktivisták a nemzetépítés programjával a regionális társadalom és térszervezés közötti kapcsolatrendszer fejlesztésével, megújításával léptek fel az századfordulót követően. Erdélyben erre láthattuk példaként a székelyföldi regionális, illetve országos javaslattevő és nyomásgyakoroló szervezeteket (Székely Társaság, Székely Társaságok Szövetsége), az autonomikus politikákkal kezelhetőnek vélt döntően helyi kulturális jellegű társadalmi, értelmiségi törekvéseket és folyóirat kultúrát (*Erdélyi Szemle, A Szemle, Új Erdély, Kalotaszeg*), a birtokpolitikai és telepítési elképzeléseket (Bethlen István, Darányi Ignác), illetve a Tisza István ellenzékének tekintett Erdélyi Szövetség létrehozását (1913). Az olykor egymással is konkuráló erdélyi magyar politikai csoportok, ha más és más eszközöket is javasoltak (például a választójog kérdésében), lényegében az ezeréves államiság és a magyar állam története köré szerveződő identitáspolitikából kiindulva egy célt tűztek maguk elé: az erdélyi magyar dominancia megőrzését. Társadalmi mozgalmat indítottak, részt kívántak venni lokálisan és regionálisan a mindennapokban, az erdélyi kérdést átpolitizálták egy önvédelmi stratégiává, illetve kívülről és alulról támadták a kormányzó párt által működtetett közigazgatási rendszert és azok képviselőit. A különböző javaslatcsomagjaikban egyszerre kaptak helyet, az egymást erősíteni kívánó gazdasági, társadalmi (bank-, ipar- és kereskedelem fejlesztése, elvándorlás megfékezése, birtokpolitika) és a tisztán nemzeti célzatú tartalmak. Utóbbi kapcsán külön ki kell emelni a nem magyar nemzetiségi társadalmak és mozgalmak mozgásterét szűkíteni kívánó megfontolásokat. Ide tartozik például a kultúrzóna tervezete, amely bumeráangként fog visszaütni a romániai magyar kisebbség ellen a két világháború között, a magyar városok közé ékelődő román falvak a románok kivándoroltatásának, vagy az egynyelvűsítésnek a szándéka. Az erős állami jelenlét mellett foglaltak állást, azon az áron is, hogy például az állam csökkentse a városi magyar lakosság pénzügyi terheit, ebből kihagyva a román és német lakosságot. A helyi társadalmi, politikai viszonyokat befolyásolni kívánó „változatos” eszközökben nem volt hiány, amit számos nyugat-európai példa csak felerősített (a németek kivándoroltatása Elzász-Lotaringiából, a lengyel parasztság elnémetesítése stb.).

A vita során az erdélyi magyar vezető rétegek hatalmi befolyásuk rovására kollektív engedményeket nem tettek a nemzetiségek felé. Éles kritikával bírálták ugyanakkor a Magyar Királyság Budapestre központosított, szerintük az erdélyi magyarság kulturális és gazdasági fejlődését gátló rendszerét. A magyar-magyar, Erdély és Budapest, kormánypárt és ellenzékiek közti ellentétek enyhítésének olyan változatait mérlegelték, amelyek fenntartják az osztrák–magyar közjogi kiegyezést és biztosítható vele az erdélyi magyar szupremácia. Eltérő alternatívákat vázoltak fel. Régiójuk bizonyos fokú önállóságára, Budapesttől nagyobb autonóm mozgásra törekedtek, anélkül, hogy kétségbe vonták volna az oszthatatlan nemzeti egység dogmáját.⁶ Az egyik legkiemelkedőbb személy gróf Bethlen István volt, aki 1918 előtt a magyar nemzetiségpolitika mindenféle demokratizálásával szembe fordult. Szervezőkészségét és befolyását többek között az bizonyította, hogy a választójog demokratikus változatát támogató erdélyi függetlenségi politikusokat (Apáthy, Kenéz, Zágoni, Paál stb.) maga mellé tudta állítani, miközben, ha erős megkötésekkel is, de hajlott a Tiszával való együttműködésre. A progresszív politikai elemek (szociális kérdések, választójog stb.) nem tűntek el, de követeléseikben mérséklődtek, amit bizonyosan a világháborúval járó politikai radikalizálódás és az 1916-os román katonai betörés befolyásolt.

Az 1918-as összeomlás és az erdélyi impériumváltás történetének elbeszélhetősége szempontjából nem hagyható figyelmen kívül 1916 jelentősége. Az 1916-os román–magyar háború azért fordulópont, mert nemcsak mély nyomot hagytak a magyar politikai osztályban és a lokális hétköznapi viszonyokban, hanem mert Erdély katonailag is hadszínterré vált, és maradt a háború végéig. A román határ menti megyékben nem, vagy csak alig működtek az állami funkciók, a gazdaság összeomlott, illetve a román–magyar politikai viszony töréspotra jutott, a végletekig radikalizálva a magyar szupremácia védelmébe állított nemzetiség ellenes programokat.

Az első világháború minden korábbi állapotot megváltoztatott, mert a történelminek nevezett ország összezsugorodása a nemzeti identitás-diskurzus szinte minden elemét megkérdőjelezte, a történelmi hivatástól a kizárólagos államalkotó képességen át a magyarság befogadó jellegéig (utóbbi elsősorban Magyarországra volt jellemző). A változások jórészt azért vezethettek el új identitáspolitikai törekvésekhez, mert alapjaiban megváltozott az intézményes és a kulturális tér, amelyben korábban a nemzeti identitás kifejezésre jutott.⁷

⁶ K. LENGYEL Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2007. 5-6.

⁷ EGRY, *Etnicitás*, 2015. 109.

Az impériumváltást követően a kényszerhelyzethez igazodva a *folytonosság* igénye (a gazdasági, a kulturális és a politikai életben való pozícióőrzés) mellett új elemek kerültek előtérbe: a *megszakítottságból* fakadó kihívásokra adható *alkalmazkodás* válasza egy eltérő és többségi román kultúrával szemben (egyben a *másság* kifejezése); *önszerveződés* egy kisebbségi társadalom megszervezéséért (intézményesülés); a politikai-kulturális *integráció*, amely magába foglalja a magyar zsidóság és a munkásság százazzeit.

A *folytonosság* a romániai magyar politikai gondolkodás fontos részévé vált. Az erdélyi magyarság egyik politikai követelése arra irányult, hogy Románián belül elismerjék államalkotó nemzetnek (egyenjogúság). A kisebbségi magyar elit ezt azzal magyarázta, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálását követően a romániai magyarság, tehát a magyarul beszélő, magyar nemzetiségű, fejlett nemzeti önazonosságtudattal és intézményesültséggel, illetve 1000 éves múlttal rendelkező csoport politikai kényszer hatására vált ki Magyarországból. A háborús összeomlás az élet számos területén *megszakította* a korábbi életformát. Az egyéni sorsok alakulásában kiemelendő a családi kapcsolatok szétszakadása (Magyarországra repatriálók tízezrei stb.) és a személyes magántulajdon megsértése (ingó és ingatlan rekvirálása stb.). Az impériumváltással a köztisztviselők ezreit bocsátották el állásukból, a korábbi közigazgatási és helyi döntéshozatali rendszer (önkormányzatok korlátozása) nyelvében (magyar helyett román) és működésében (centralizált) is megváltozott. A romániai földreform rendkívül kedvezőtlenül érintette a fölbirtokos arisztokráciát, a közbirtokosságot, az alapítványi javakat, illetve a társadalmi szervezeteket és a felekezeteket. A magyar nyelvű oktatás területén hasonlóan radikális és a magyarokra nézve negatív változások álltak be a román állami oktatás kiterjesztésével.

Az *önszerveződéssel* és *mással* összefüggő kérdések szerteágazók. A domináns pozícióból kisebbségbe került magyarságnak új és saját közösségében érvényes modernizációs válaszokat kellett megfogalmaznia az új állam keretein belül. Az új helyzettel való szembenézés, a kisebbségi életformából következően maga után vonta a kiszolgáltatottság fenyegetettségét, illetve a szolidaritás és a demokratikus értékek fokozott követelését és számonkérését. Az erdélyi magyar politikai közösségen belül, a trianoni Magyarország radikalizálódásával ellentétben a nyilvános bünbakképzés nem tudott teret nyerni 1919-et követően. A vélt magyar nemzeti egység megteremtése érdekében a zsidóság és a munkásság nemzetbe történő integrálásának programja értékelődött fel (elutasítva a *numerus clausus* és az antiszemitizmust). A sajátos kisebbségi kontextus az alkalmazkodási stratégiák területén sokszínűséget követelt meg, amely a Bukarest–Budapest–nemzetközi dimenzió (Nemzetek Szövetsége, más nemzeti kisebbségekkel való együttműködés) hármában írható le.

A magyar–magyar kapcsolatok kezdeti fázisában az egyik legélesebb vita akkor bontakozott ki, amikor a budapesti kormányzati körök (Bethlen István irányításával) kijelölték, hogy kik lesznek azok az erdélyi magyar politikusok, akikre támaszkodni kívánnak. Ez a konfliktus a magyar kisebbség-történetírásban passzivistá–aktivista ellentétként maradt fenn, azzal a tartalommal, hogy előbbi csoport hosszú ideig nem kívánt a politikai szervezkedés útjára lépni (demonstráció Erdély Romániához való csatolása ellen). A *regionalizmus* egy következő tájékozódási pont, amely hatással volt a többség–kisebbség elhelyezkedésének viszonyában. Az erdélyi magyar politikai program egyik központi eleme Románia decentralizálása, amelyben a történeti Erdély és belső régiója, a Székelyföld, mint autonóm közigazgatási terület jelenik meg. Kétféle elképzelés fogalmazódott meg. Az egyik a Románia föderalizálását, Erdély sajátos nemzetiségi viszonyait szem előtt tartó opció, amely elemeiben hasonlított a Jászi-féle kantonális tervezethez. A másik a nemzeti intézményépítést, a saját etnokulturális közösség építését preferáló nemzeti autonómia terv. Ez a kollektív jogokat elismerő kisebbségi törekvés több pontban is megegyezett az 1918 előtti regionális román elit céljaival (például az autonóm felekezeti oktatás biztosítása, az anyanyelvi jogok széles körű garanciája az oktatásban, a közigazgatásban, a bíróságokon stb.). A decentralizációs küzdelem összefonódott a romániai politikai rendszer demokratikusságának kérdésével is.

A századforduló óta – a függetlenségi pártiak és a progresszívek által – követelt demokratikus választójog 1920-at követően is napirenden maradt. Az új román állam bár lehetővé tette az általános választójogot, de számos akadályt gördített annak gyakorlása elé (választási korrupció, állampolgárság megvonása stb.). A progresszívak és konzervatívok immár közösen követelték a romániai magyarság etnikai számarányának megfelelő demokratikus parlamenti részvétel biztosítását, a szabad politikai szervezkedés és érdekérvényesítés (sztrájkjog stb.) tiszteletben tartását.

A magyar kisebbségtörténetben az első meghatározó nemzedéket *elszakadt magyarságnak* nevezték. Kós Károly, Zágoni István, Paál Árpád, Bernády György, Bethlen György, Pál Gábor, Jakabffy Elemér, Balogh Artúr és sok más társuk az 1918 előtti, otthon maradt regionális politikai és szellemi elithez tartoztak, illetve egy részük az annak keretét adó Erdélyi Szövetséghez. Az első nemzedék a világháború előtti Magyarországon szocializálódott, és az új viszonyok között többségiből kisebbségivé válva vett részt a közéletben.⁸ „*A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember.*”⁹ Ezek az eltérő világnézetű nemzetépítő aktivisták közösen hozták létre az első romániai magyar szervezetet, a Magyar Szövetséget (1921. januártól), majd a magyar politikai közösség belső politikai törésvonala mentén pártjaikat, előbb az Erdélyi Néppártot és ellentétpárját, a Magyar Nemzeti Pártot. A Magyar Szövetség a nemzeti egység jelszavával lépett fel, az Erdélyi Néppárt a progressziót és Románia föderalizálását, míg a Magyar Nemzeti Párt a nemzeti autonómia programját képviselte. A két csoportnak megvolt a maga nyilvános fóruma, a forradalmi hagyományokat is képviselő *Keleti Újság/Napkelet*, illetve a konzervatívabb *Ellenzék/Pásztortűz*. Ezek a lapok, ha időnként egymás konkurenseként is, de együtt reprezentálták a *másságot* és a *folytonosságot*, illetve az *önszerveződést* és *integrációt*.

Zima Tibor parlamenti képviselő 1922. júliusban a következő kérdést tette fel: „*ez a generáció már nehezen fogja emancipálhatni magát világot rengető események hatása alatt beidegzett felfogásoktól, amelyek a múltban osztályhelyzetét, pártállását, gondolkodását egész szellemi lényét determinálták. Képes lesz-e pl. ez a generációt egységesen és feltétel nélkül ráhelyezkedni a tiszta demokrácia platformjára, amelyre kisebbségi helyzete szükségszerűen utalja Románia magyarságát?*”¹⁰ Paál Árpád a nem költőinek szánt kérdésre azt felelte, hogy az erdélyi (regionális) és az itt élő nemzetek érdekeihez illeszkedő államberendezkedést kell megtalálni, amely lényegében Románia föderális berendezkedését irányozta elő. Paál a Kós-féle Néppárt programjával megegyező gondolatot a következőképpen fogalmazta meg: „*mi erdélyi népkisebbségek a regionalizmust szülőföldünk és az állam közötti legszervezesebb összefüggés megteremtőjének és fenntartójának tudjuk felismerni.*

⁸ BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. 2013. Pro-Print, Csíkszereda, Magyar Kisebbség Könyvtára. 481.

⁹ BENKŐ Samu: *A helyzettudat változásai*. 1977. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 8. [Továbbiakban: BENKŐ, 1977]

¹⁰ Az erdélyi néppárt nagygyűlése és a magyar képviselők. *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 154. július 13. 2.

Erdélyi népkisebbségi tagoltságainak, tehát egész országra nézve a legnehezebb népkisebbségi kérdéseknek a megoldására függ attól, hogy regionalista alkotmányrendszer érvényesüljön Erdélyben és a többi csatolt területeken. Nem elkülönülés ez, hanem a különös részleteknek országos szervezetbe való belevitele".¹¹

A tudás, az elvek, a rátermettség és az erkölcsi normák egyénenként ugyan váltakozó kontextusban befolyásolják az életpályák irányát, de a megörökölt történelmi helyzet határolja körül a cselekvés lehetőségeit. Nem eleve elrendelésről vagy belenyugvásról van szó, hanem arról, hogy az egyén számol vele, illetve az értelmiségi tudatnak rendelt hivatása alapján pedig az „objektív szituáció” megváltoztatására vállalkozik. A változás szándékával születnek új eszmék, fejlődik a tudomány, művészet, változik a politikai magatartás. Kelet-Közép-Európa térségében a társadalom létezési formáit az elmerevedettség jellemezte, semmint az ígéretesen dinamikus mozgások. A változások mögött mindenekelőtt nagyhatalmi konfliktusok álltak, amely egyéni és közösségi szinten *helyzettudat változásokat* kényszerítettek ki. A pusztítástól való félelem mellett egyszerre voltak jelen a követendő példák is, amely felkészülési lehetőséget biztosított a differenciálódó és számbelileg gyarapodó erdélyi értelmiségnek, vezető réteg egyes tagjainak. Benkő Samu szerint ez az értelmiségi tudat együtt járt azzal, hogy önmagát egyetemesen elfogadott mércével mérje, az egyéni célt, közösségi feladatvállalást, az alkotásban elért eredményt aszerint értékelje, hogy az mennyiben van összefüggésben az európai szellemi élet vonulataival.¹²

Az államhatalom-változás időszakában, amíg a magyarországi belpolitikai életben minden, ami a wilsonizmushoz, az emberi jogokhoz, a demokráciához, a politikai kollektív jogokhoz, az asszimilációhoz, a fejlődéshez stb. kötődött negatív jelentést kapott, addig Erdélyben ezek, ha jelentésükben módosultak is, továbbra is értékként voltak jelen a politikai diskurzusban. Magyarország szétesése megkövetelte a kisebbségi magyarság helyzettudat változásából fakadó számvetést, amely olyan politikai és társadalmi tartalmak újragondolását követelte meg, mint államhatalom, demokrácia, elnemzetietlenítés, autonómia, függetlenség, kultúra, hagyomány, szolidaritás, stb. Új alternatívák elé került a magyar vezető réteg, amelyek közt maga is a felszabadulás lehetőségeit kereste, igyekezett megszabadulni a ránehezülő elnyomás és centralizáció alól.

¹¹ Paál Árpád: A Magyar Párt történelmi hivatása. *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 268. szám, november 26. 1-2.

¹² BENKŐ, 1977. 8-9.

Az értelmiségi élet, ha rossz közérzet légkörébe is került és az alkotó munka elé akadályok gördültek, a kisebbségi élet erkölcsi normái akkor is megkövetelik legalább kognitív szinten azt, hogy az önérdék és a közérdek összehangolása, a közösségi felelősségtudatból fakadó nagyobb szolidaritás, a nép érdekeinek felismerése és a vele való azonosulás megvalósuljon.